

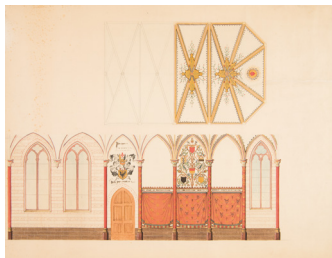
VAN SINT-JOZEF TOT CHRISTUS' GEBOORTE

VERLEDEN EN TOEKOMST VAN DE
MONUMENTALE KERK AAN HET
ANTWERPSE STADSPARK

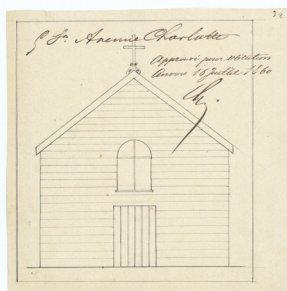

Provincie
Antwerpen

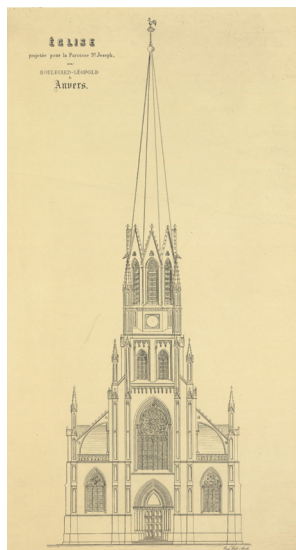
NIEUWE PAROCHIE, NIEUWE KERK

Ontwerp voor de privékapel in het herenhuis van de familie Moretus in het Leopoldskwartier Museum Plantin Moretus – Unesco Werelderfgoed, Archief Charles Moretus-Plantin, Foto Peter Maes

Ontwerp voor de houten noodkerk, 1860, Antwerpen, Felixarchief

Eugène Gife, eerste ontwerp in neogotische stijl, Antwerpen, Felixarchief

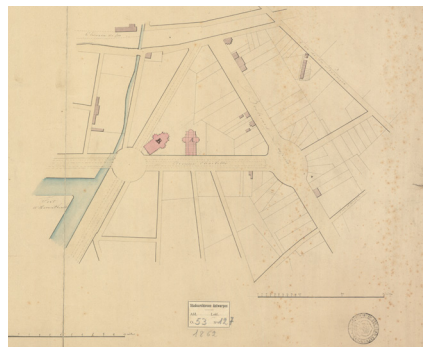
In 2014 verkocht de Heilige Geestparochie de monumentale Sint-Jozefkerk aan de Russisch-orthodoxe geloofsgemeenschap, die er al enkele jaren erediensten vierde. Het kerkgebouw is sindsdien toegewijd aan Christus' Geboorte. De beeldbepalende kerk aan het stadspark wacht al decennia op een hoognodige restauratie, een opdracht die het provinciebestuur nu op zich neemt.

Kort na de onafhankelijkheid van België veranderde Antwerpen grondig van aanzicht. Door de economische heropbloei van de havenstad werd voor het eerst sinds de 16de eeuw een stadsuitbreiding nodig. Terwijl in 1815, onder impuls van koning Willem I, de Spaanse omwalling nog werd gemoderniseerd, gingen er nu steeds meer stemmen op om de beklemmende stadswallen te slopen.

De eerste grootschalige ontwikkeling kwam er ten westen van de stad, onder andere op de gronden van het domein Ter List, eigendom van de familie Moretus. Vanaf 1860 werd het Leopoldskwartier verkaveld, rondom de huidige Belgiëlei. Door de snelle bevolkingsaan groei – de nieuwe wijk werd bebouwd met monumentale herenhuizen voor de gegoede burgerij – bleek een herziening van de parochies nodig. Het gebied was tot dan toe verdeeld over de parochies Sint-Willibrordus en Sint-Laurentius. Op 15 juli 1860 werd de Sint-Jozefparochie opgericht, ondanks protest van de bestaande parochies, die hun inwoneraantal – en de bijbehorende inkomsten – zagen afnemen. Een houten noodkerkje aan de zuidzijde van de Charlottalei was het eerste gebedshuis voor de 20.000 nieuwe parochianen. Nog hetzelfde jaar kreeg architect Eugène Gife de opdracht voor het ontwerpen van een nieuw, monumentaal kerkgebouw.

Op de eerste plannen van de wijk werd de kerk gepland op het rondpunt van de Belgiëlei. De bouwgrond die Augustin Moretus en de Société du Boulevard Léopold schonken, lag echter aan de Charlottalei, tegenover de Consciencestraat. Waarschijnlijk omdat die commercieel minder interessant was voor de maatschappij. In november legde Gife een neogotisch ontwerp voor. De gevel van de kerk, met ingebouwde toren, zou zich inpassen in de straatwand. Daarachter bevond zich een klassieke, driebeukige kerk met een vijfzijdig, afgesloten koor en transeptarmen. Het geheel was geïnspireerd op de gotische architectuur uit de 15de eeuw.

Locatie noch bouwstijl vonden genade bij het stadsbestuur. Ook de Koninklijke Commissie voor Monumenten (KCM) liet zich kritisch uit over de "bescheiden" plaats van het gebouw in de nieuwe wijk. Intussen waren de plannen voor de sloop van de stadsomwalling en de aanleg van een park op de Lunet Herentals verder gevorderd. Dankzij de bemiddeling van de liberale burgemeester Jan Frans Loos werd het bouwterrein geruimd met enkele percelen op de hoek van de Charlottalei en de latere Brialmontlei, een terrein dat ook eigendom was van Augustin Moretus. Op deze beeldbepalende plek kon de kerk het monumentale uithangbord van de nieuwe wijk worden.

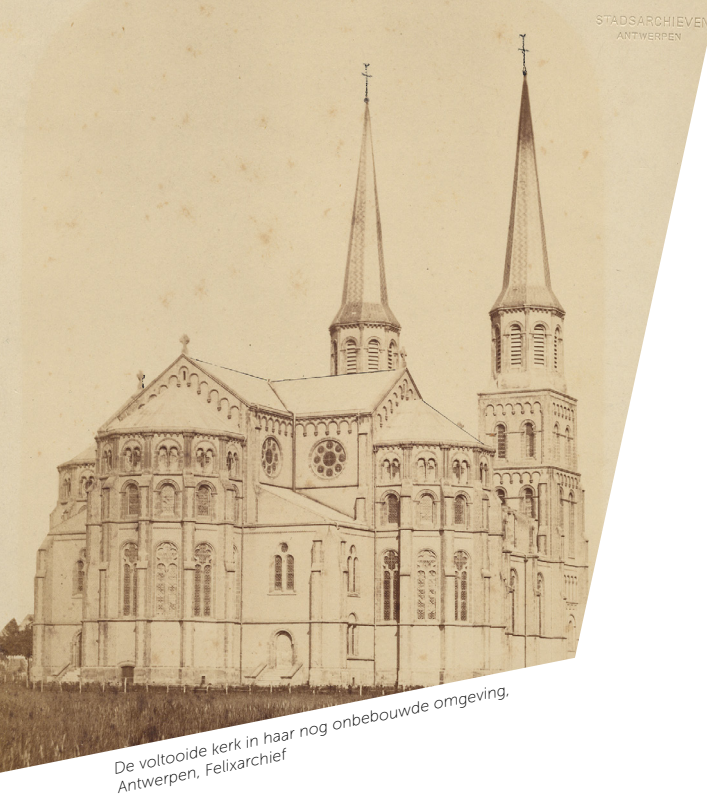
Eugène Gife, plattegrond van de wijk met aanduiding van de twee voorgestelde locaties van de kerk, 1862, Antwerpen, Felixarchief

Het Loosmonument voor de kerk, Antwerpen, Felixarchief

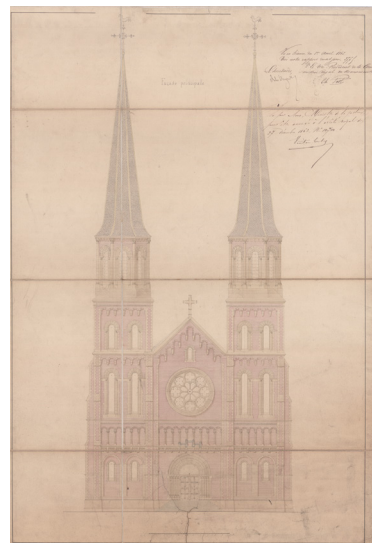
LOOS OP WANDEL

In 1876 werd burgemeester Loos gehuldigd met een groots monument op het plein voor de kerk, dat naar hem werd vernoemd. Het monument van beeldhouwer Jules Pecher herdacht Loos' belangrijkste realisatie: de sloop van de Spaanse omwalling. Naast een bescheiden buste van de burgemeester symboliseerde een vrouwenfiguur de stad Antwerpen. Ze was omgeven door de allegorieën van Handel, Industrie, Scheepvaart en Kunsten; sculpturen waaraan de jonge Auguste Rodin (1840-1917) heeft meegewerkt. De beroemde Franse beeldhouwer was toen in opleiding bij Carrier-Belleuse en actief op de werf van de Brusselse beurs. Het fragiele natuurstenen beeldhouwwerk werd 's winters ingepakt: 'Loos gaat in zijn doos', luidde het in Antwerpen. In 1960 sneuvelde het beeld onder druk van het autoverkeer. De hoofden van de allegorieën bleven bewaard en werden in 1999 geïntegreerd in de heraangelegde Leopold de Waelplaats, voor het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten. Loos' buste rust in het Letterenhuis.

De voltooide kerk in haar nog onbebouwde omgeving.
Antwerpen, Felixarchief

Eugène Gife, Ontwerp voor
de westgevel van de kerk, 1862,
Antwerpen, Felixarchief

EEN COHERENTE EN LUXUEUZE KERK

De nieuwe locatie bracht met zich mee dat de kerk een vrijstaand gebouw werd, wat de bouwkosten opdreef. Een neogotische constructie, met de nodige ornamentiek, zou het geplande budget van 400.000 frank ver overstijgen. Mede onder invloed van het stadsbestuur en de KCM koos de architect daarom voor een neoromaanse stijl, die vaker naar voren werd geschoven als een 'economischer' alternatief voor de neogotiek. Bovendien argumenteerden de KCM en de stad dat Antwerpen reeds enkele geslaagde neogotische kerken had. Een neoromaans exemplaar zou een mooie aanvulling zijn.

Voor zijn ontwerp baseerde Gife zich op de romaanse architectuur uit het Rijnland. Zowel de plattegrond met zijn typische klaverbladmotief van koor en transeptarmen als het polychrome materiaalgebruik van baksteen en okerleurige natuursteen zijn geïnspireerd op de heropbloei van de ro-

maanse architectuur in het 19de-eeuwse Duitse keizerrijk.

Op 19 juni 1862 legde de architect zijn plannen ter goedkeuring voor en al op 12 september besteedde de kerkfabriek de funderingswerken aan. Op 3 december 1865 werd de kerk voorlopig in gebruik genomen, met een onvoltooid westfront (en zijn twee torens). De afwerking gebeurde pas op 25 januari 1867. Vanaf toen kon worden nagedacht over een gepaste inrichting, een opdracht voor een speciale commissie. Kunstschilder Louis Hendrickx, zilversmid Lambert van Rijswijk en stadsarchivaris Pieter Génard zouden de architect bijstaan.

Zij tekenden een coherent programma uit dat aansluit bij de bouwstijl. De jaren nadien realiseerden toonaangevende ateliers de luxueuze inrichting. J. Baetens stond in voor de polychrome beschildering van de

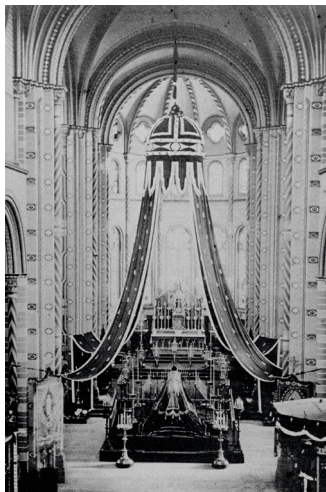
architectuur, die in 1952 verdween onder een laag witte verf. De kruisweg werd tussen 1874 en 1877 geschilderd door Louis Hendrickx en aangevuld met een grootse cyclus van zes muurschilderingen door Jozef Janssens (1890-1899). De altaren werden gerealiseerd naar ontwerp van Gife zelf. Vooral het hoofdaltaar in messing, uitgevoerd door Lambert van Rijswijk, is merkwaardig. Een ander uitzonderlijk element is de zogenaamde 'Rots van Lourdes' in het noordtransept, een realisatie van het atelier De Boeck & Van Wint. Zij tekenden voor de biechtstoelen en veel andere beelden in de kerk.

Na de dood van Gife werden Jules Bilmeyer en Joseph Van Riel de architecten. Zij tekenden onder andere voor het zijportaal en het hekwerk (1899), en de sacristie (1911).

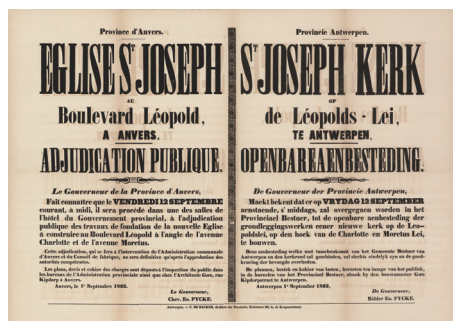
Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden de meeste glasramen uit het atelier van Stalins en Janssens vernield. Ze werden in 1965-1966 vervangen door kleurrijke glasramen van de hand van Jos Hendrickx in een abstracte vormtentaal die de sacramenten en de vijftien mysteries van de rozenkrans voorstellen.

Eugène Gife, Ontwerp voor de provincieraadszaal, 1880, Rijksarchief Antwerpen - Provinciearchief

Het interieur van de kerk tijdens de begrafenis van de eerste pastoor, kerkarchief Sint-Jozef

Affiche voor de toewijzing van de bouw van de kerk, 1862 Antwerpen, Felixarchief

EUGÈNE GIFE

Eugène Gife (1819-1890) werd opgeleid aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in zijn geboortestad Antwerpen. Daar kreeg hij onder andere les van provinciaal architect Ferdinand Berckmans, in wiens atelier hij medewerker werd. In 1840 volgde hij de werf op van de O.L.V.-te-Sneeuwkerk, een ontwerp van Berckmans dat doorgaans genoemd wordt als de eerste neogotische kerk in ons land.

Al vanaf 1838 kwam Gife in dienst van het provinciebestuur en in 1843 werd hij gepromoveerd tot provinciaal architect voor het arrondissement Turnhout. Na Berckmans' overlijden in 1854 volgde Gife hem op in het arrondissement Antwerpen. Tijdens zijn carrière ontwierp hij talloze kerken, pastorieën, gemeentehuizen en scholen, steeds in een aangepaste stijl. Zijn belangrijkste realisatie is ongetwijfeld de neoclassicistische provincieraadszaal uit 1877, de Gifezaal. Hij bleef ook actief als zelfstandig architect. In 1881 nam hij ontslag om zich te wijden aan de restauratie van de Onze-Lieve-Vrouwewekathedraal.

HERBESTEMMING EN RESTAURATIEPLANNEN

De bouwfysische toestand van het gebouw ging er in de tweede helft van de jaren 1970 sterk op achteruit. De kerk werd ook te groot. Er was dan ook eensgezindheid bij kerkfabriek en bisdom om haar te slopen, het grootste deel van de gronden als bouwgrond te verkopen en met de opbrengst een kleinere nieuwe kerk te bouwen. De bescherming als monument op 18 december 1979 maakte een einde aan deze plannen. Pogingen om een bijkomende bestemming te vinden liepen op niets uit, net als de vier restauratiedossiers die tussen 1980 en 1999 werden opgestart.

Vanaf 2000 werd de kerk gebruikt door de Russisch-orthodoxe gemeenschap van Antwerpen, die al sinds 1920 bestaat en in 2004 als parochie werd erkend. De kerk werd toegewijd aan Christus' Geboorte. Op 19 april 2006 werd de Sint-Jozefparochie opgeheven en haar functie overgedragen aan de parochie van de Heilige Geest. In opdracht van die kerkfabriek werden tussen 2011 en 2013 de gevels en de daken gerestaureerd, naar ontwerp van architect Rutger Steenmeijer. In 2004 waren de glasramen uit veiligheidsoverwegingen al in een depot opgeborgen.

In 2014 werd de kerk verkocht aan de Russisch-orthodoxe kerkfabriek. Op 1 maart van het daaropvolgende jaar vond in aanwezigheid van de Russisch-orthodoxe aartsbisschop Simon een plechtigheid plaats waarbij ze officieel werd overgedragen. Onder leiding van de provinciale dienst Erfgoed werd een traject van waardering en selectie van het erfgoed van de kerk uitgevoerd. Dat resulteerde in een nieuwe toekomst voor de waardevolle objecten die in de orthodoxe eredienst hun betekenis verloren. Een gedeelte werd overgebracht naar de Heilige Geestkerk, andere stukken zullen, na restauratie door de provincie, worden overgedragen aan het MAS. Enkele voorwerpen die

Het zuidtransept met het messing Sint-Jozefaltaar en muurschildering van Jozef Janssens

Interieur van de kerk met de nieuwe iconostase voor het koor

Het hoogkoor met de monumentale muurschildering van Ernest Wante en glasramen van Stalins & Janssens

De medewerkers van de dienst Erfgoed inspecteren textilia bij de overdracht naar de Heilig Geestparochie

onlosmakelijk met het gebouw verbonden zijn, zoals de altaren of de doopvont, blijven in de kerk als getuigen van haar geschiedenis.

Aangezien het provinciebestuur verantwoordelijk is voor de financiering van het deficit van de orthodoxe eredienstbesturen, nam zij op vraag van de Russisch-orthodoxe kerkfabriek in 2016 het bouwheerschap van de restauratie van de kerk op zich. Na een grondige inspectie door Monumentenwacht werd in 2017 gestart met de meest dringende onderhouds- en beveiligingswerken. De belangrijkste oorzaak van de schade aan het interieur is de hoge vochtigheidsgraad en het slechte klimaat in het gebouw, dat het al jaren zonder verwarmingsinstallatie moet stellen. De plaatsing van een nieuwe, tijdelijke verwarmingsinstallatie was dan ook hoogstnoodzakelijk, ook voor het comfort van de gelovigen. De interventie werd uitgevoerd met minimale ingrepen op het gebouw en zal worden verwijderd gedurende de restauratie.

In september 2017 wordt de architect aangesteld die het beheersplan en restauratiedossier zal opmaken. Als deze volgens planning eind 2018 worden ingediend voor goedkeuring door het Agentschap Onroerend Erfgoed, kan kort daarop gestart worden met de eerste fase van de werken: de restauratie van de gevels.

BRONNEN

Antwerpen, Felixarchief, MA 1339/2; MA 12#8526; MA 480#4445

Antwerpen, Archief Museum Plantin-Moretus, Fonds Graaf Charles Moretus-Plantin, VI.1., VI.2., VI.6., VI.7.

Rijksarchief Antwerpen, Provinciearchief, 642 Kerken en Kapellen – Sint Jozef Antwerpen 757-774 ; kaarten & plannen 847-852.

LITERATUUR

Joke Bungeneers, Nadine Sielski, Brenda Schotte & Patrick Vanroy, *De Neoromaanse Sint-Jozefkerk*, Loosplaats 2, Antwerpen, Postgraduaatopleiding Monumenten en landschapszorg, Antwerpen, 1996.

Pieter Génard, *De Bouwmeester Eugène Gife*, Antwerpen, 1898

Stefaan Grieten, Serge Migom e.a., *Sterk gebouwd & makkelijk in onderhoud: ambt en bouwpraktijk van de provinciale architecten in de provincie Antwerpen (1834-1970)*, Antwerpen, 2006.

Ria Janssens, *Eugène Gife, 1819-1890, Provinciaal bouwmeester te Antwerpen: een studie van zijn kerkelijke bouwkunst*, Licentiaatsthesis UGent, 1981.

Antoon Van Ruyseveldt, *Stadsbeelden Antwerpen Anno 2001*, Antwerpen, 2001.

Provincie Antwerpen

DIENTS ERFGOED

De dienst Erfgoed van het Antwerpse provinciebestuur speelt een actieve rol in het behoud, de studie en de ontsluiting van het onroerend erfgoed in de provincie. Ze begeleidt het departement Logistiek in de restauratieprojecten die het provinciebestuur uitvoert aan de monumenten in haar beheer. De dienst Erfgoed ondersteunt de diverse geloofsgemeenschappen in de provincie in het kader van het wettelijk toezicht op en de subsidiëring van de erkende erediensten.

*Het stadspark met op de achtergrond de beeldbepalende kerktorens,
Dienst Erfgoed – Provinciebestuur Antwerpen*

COLOFON

Deze uitgave kwam tot stand in opdracht van de deputatie van de provincieraad van Antwerpen:

Voorzitter

Cathy Berx, gouverneur

Leden

Luk Lemmens, Ludwig Caluwé, Inga Verhaert, Bruno Peeters, Peter Bellens en Rik Röttger, gedeputeerden

Provinciegriffier

Danny Toelen

Departementshoofd

Wim Lux

Tekst

Serge Migom, met dank aan Hugo Dockx en Amke Maes

Foto's

Stefan Dewickere, tenzij anders vermeld

Vormgeving

Toast Confituur

Tekstredactie

Patrick De Rynck

Drukwerk

Antilope De Bie Printing

Coördinatie

Serge Migom

Redactie

Ignace Bourgeois, Joke Bungeneers en Serge Migom

Contactadres

Dienst Erfgoed, Desguinlei 100, 2018 Antwerpen
www.provincieantwerpen.be

Wettelijk depot

D/2017/0180/22